FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11(1)-son

UDK: 372.881.111.1:37.013

Jabbarova Mavluda G‘affarovna,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
“Roman-german tillari tarjimashunosligi” kafedrasi o‘qituvchisi

NEMIS TILINI O‘QITISHDA TANQIDIY FIKRLASH TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Maqolada nemis tilini o‘qitish jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Xususan, muammoli savollar, konseptual xaritalar, INSERT strategiyasi, debat, dalillarga asoslangan yozuv va reflektiv baholash usullarining o‘quv jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiya va tanqidiy tafakkurni o‘zaro uyg‘unlashtirishga qaratilgan metodik model hamda baholash mezonlari taklif etiladi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, diagrammalarda keltirilgan sonli ko‘rsatkichlar empirik tajriba natijalarini emas, metodik modelning ko‘rgazmali qiymatlarini ifodalaydi.

Kalit so‘zlar: nemis tili, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, muammoli ta’lim, debat, refleksiya, formatif baholash.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье анализируются дидактические возможности педагогических технологий, направленных на развитие критического мышления при обучении немецкому языку. Особое внимание уделяется проблемным вопросам, концептуальным картам, стратегии INSERT, дебатам, аргументированному письму и рефлексивному оцениванию. Рассматриваются взаимосвязь коммуникативной компетенции и критического мышления, а также методическая модель интеграции данных технологий в учебный процесс. Предлагаются критерии оценки учебной деятельности. Исследование носит теоретико-аналитический характер, а числовые показатели диаграмм являются иллюстративными и не представляют результаты эмпирического эксперимента.

Ключевые слова: немецкий язык, критическое мышление, коммуникативная компетенция, проблемное обучение, дебаты, рефлексия, формирующее оценивание.

USING CRITICAL THINKING TECHNOLOGIES IN TEACHING GERMAN

Abstract. The article examines the didactic potential of pedagogical technologies aimed at developing critical thinking in German language teaching. Particular attention is paid to problem-based questions, concept maps, the INSERT strategy, debates, evidence-based writing, and reflective assessment. The study explores the relationship between communicative competence and critical thinking and proposes a methodological model for integrating these approaches into the learning process. Assessment criteria are also presented. The research is theoretical and analytical in nature; the numerical values in the figures are illustrative and do not represent empirical experimental findings.

Keywords: German language teaching, critical thinking, communicative competence, problem-based learning, debate, reflection, formative assessment.

KIRISH

Globallashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida xorijiy tilni bilish faqat grammatik qoidalarni o‘zlashtirish yoki lug‘at boyligini kengaytirish bilan cheklanmaydi. Bugungi talaba nemis tilidagi axborotni mustaqil tahlil qilishi, manbalarning ishonchliligini baholashi, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslashi va o‘z fikrini dalillar bilan asoslay olishi zarur. Shu sababli til kompetensiyasi bilan tanqidiy fikrlash kompetensiyasini o‘zaro uyg‘unlikda shakllantirish zamonaviy xorijiy til ta’limining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi (1, 2).

Tanqidiy fikrlash tayyor xulosalarni shunchaki qabul qilish yoki inkor etish emas, balki muammoni aniqlash, taxminlarni tahlil qilish, dalillarni baholash, muqobil fikrlarni ko‘rib chiqish va asoslangan qaror qabul qilish jarayonidir. Nemis tili darslarida bunday faoliyatni autentik matnlar, audio va videomateriallar, kundalik muloqot vaziyatlari hamda ijtimoiy-madaniy mavzular asosida tashkil etish mumkin. Bunda til vositalari fikrni ifodalashga xizmat qilsa, tanqidiy fikrlash topshiriqlari tilni mazmunli va maqsadli qo‘llashga undaydi (3, 9).

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirish, mustaqil ta’limni tashkil etish va talabalar faolligini oshiruvchi pedagogik texnologiyalardan foydalanish ushbu masalaning dolzarbligini yanada kuchaytiradi. Xususan, nemis tilidagi muammoli va bahsli mavzularni o‘rganish jarayonida talabalar fakt va fikrni farqlash, matn muallifining pozitsiyasini aniqlash, qarshi dalillar keltirish hamda nutqiy odob me’yorlariga rioya qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar (4, 5).

Shu bilan birga, tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarning samaradorligi tanlangan metodning o‘zi bilangina belgilanmaydi. Topshiriqlarning talabalar til darajasiga mosligi, zarur leksik-grammatik tayanchlarning berilishi, fikrlash uchun yetarli vaqt ajratilishi va aniq baholash mezonlarining mavjudligi ham muhim ahamiyatga ega. A1–A2 darajalarida sodda taqqoslash va sabablarni tushuntirish, B1–B2 darajalarida dalil va qarshi dalillarni shakllantirish, yuqori bosqichlarda esa bir nechta manbani tanqidiy tahlil qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir (6, 10).

Mazkur maqolaning maqsadi nemis tilini o‘qitishda tanqidiy fikrlash texnologiyalarining didaktik imkoniyatlarini o‘rganish, ularni til ko‘nikmalari bilan integratsiyalash modelini ishlab chiqish hamda o‘quv faoliyatini baholash mezonlarini taklif etishdan iborat. Ushbu maqsad doirasida metodlarning nutq faoliyati turlari bilan bog‘liqligi, til va fikrlash ko‘nikmalarini birgalikda baholash hamda ta’lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni bartaraf etish masalalariga e’tibor qaratiladi.

1-jadval. Nemis tili darsida tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlari

Komponent	Nemis tilidagi topshiriq	Kutiladigan natija
Tahlil	Matndagi fakt va munosabatni ajratish	Asosli tushunish
Baholash	Ikki manbaning ishonchliligini qiyoslash	Manba savodxonligi
Argumentatsiya	“Ich bin der Meinung, dass …” asosida fikr bildirish	Dalillangan nutq
Refleksiya	“Was habe ich gelernt?” kundaligi	O‘z-o‘zini baholash

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tanqidiy fikrlash texnologiyalarini nemis tili ta’limiga tatbiq etish masalasi pedagogika, psixologiya va xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi bilan chambarchas bog‘liq. Mahalliy pedagogik adabiyotlarda ta’lim texnologiyasi o‘quv maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va kutilayotgan natijalarni o‘zaro uyg‘unlashtiruvchi yaxlit tizim sifatida talqin qilinadi. N. N. Azizxo‘jayeva pedagogik mahorat va texnologik yondashuvning o‘zaro bog‘liqligiga e’tibor qaratadi. O‘. Q. Tolipov va M. Usmonboyeva esa pedagogik texnologiyalarni ta’lim amaliyotiga tatbiq etishning didaktik asoslarini yoritadi (1, 2). Ushbu qarashlar nemis tili darslarida fikrlashga yo‘naltirilgan topshiriqlarni izchil va maqsadli tashkil etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ishmuhamedov va hammualliflarning innovatsion ta’lim usullariga oid qarashlari guruhda ishlash, o‘zaro muloqot va talabalarning faol ishtirokini ta’minlash imkoniyatlarini ochib beradi. Yo‘ldoshev hamda Usmonovning pedagogik texnologiyalarga oid ishlari esa ta’lim maqsadlarini aniqlashtirish va kutilayotgan natijalarni oldindan belgilash zarurligini asoslaydi (3, 4). Bu yondashuvlar chet tilidagi munozara va muloqotni oddiy suhbatdan dalillarga asoslangan o‘quv faoliyatiga aylantirish uchun zamin yaratadi.

Xorijiy tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash masalasi keng o‘rganilgan. R. Ennis uni oqilona va reflektiv fikrlash jarayoni sifatida izohlaydi. P. Facione esa tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismlari sifatida tahlil qilish, talqin etish, baholash, xulosa chiqarish va o‘z-o‘zini tartibga solish ko‘nikmalarini ajratib ko‘rsatadi (9, 10). Ushbu nazariy qarashlarni nemis tili darslariga tatbiq etishda fikrlash faoliyatini leksik va grammatik maqsadlar bilan bog‘lash muhim hisoblanadi.

R. Paul va L. Elder fikrlash sifatini aniqlik, mantiqiylik, dolzarblik va chuqurlik kabi mezonlar asosida baholashni taklif etadi. B. Bloom taksonomiyasining Anderson va Krathwohl tomonidan takomillashtirilgan shakli esa o‘quv faoliyatini eslab qolishdan boshlab yaratishgacha bo‘lgan kognitiv bosqichlar asosida tashkil etish imkonini beradi (11, 12).

Umuman olganda, tahlil qilingan ilmiy qarashlar tanqidiy fikrlashni xorijiy til ta’limida alohida o‘rgatiladigan mavzu sifatida emas, balki o‘qish, yozish, tinglash

va gapirish faoliyatining tarkibiy qismi sifatida rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu asosda nemis tili mashg‘ulotlarida interaktiv va tahliliy topshiriqlardan tizimli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Unda pedagogika, tanqidiy fikrlash psixologiyasi va xorijiy tillarni o‘qitish metodikasiga oid ilmiy manbalar o‘rganildi, mavjud nazariy qarashlar mazmunan tahlil qilindi hamda tanqidiy fikrlash komponentlari nemis tilini o‘qitishdagi kommunikativ kompetensiyalar bilan qiyoslandi.

Tahlil jarayonida muammoli savollar, INSERT strategiyasi, konseptual xaritalar, debat, Think–Pair–Share va reflektiv yozuv kabi metodlarning didaktik imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. Ularning o‘qish, tinglash, gapirish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni aniqlandi.

Shu asosda nemis tili mashg‘ulotlarini tashkil etish uchun uch bosqichli metodik model taklif qilindi. Birinchi bosqich — faollashtirish bo‘lib, unda muammoli savollar yordamida talabalar mavzuga jalb etiladi va dastlabki taxminlar shakllantiriladi. Ikkinchi bosqich — mazmunni anglash jarayoni bo‘lib, bunda matnlar bilan ishlash, turli manbalarni taqqoslash va dalillarni aniqlashga e’tibor qaratiladi. Uchinchi bosqich — refleksiya bo‘lib, unda talabalar munozara, yozma xulosa va o‘z-o‘zini baholash orqali o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlaydilar. Til tayyorgarligi past bo‘lgan guruhlarda tayanch iboralar, vizual materiallar va juftlikdagi mashqlardan foydalanish nazarda tutiladi (5, 7).

O‘quv faoliyatini baholash uchun to‘rtta asosiy mezon belgilandi: mazmunning asoslanganligi, fikrlarning mantiqiy izchilligi, nemis tilidan foydalanish aniqligi va suhbatdoshning nuqtayi nazariga munosabat. Har bir mezonni 0–4 ball oralig‘ida baholash taklif etiladi. Biroq mazkur rubrika nazariy-metodik taklif bo‘lib, amaliyotda qo‘llashdan oldin ekspert baholashidan o‘tkazilishi lozim.

2-jadval. Metod va nutq faoliyatining o‘zaro mosligi

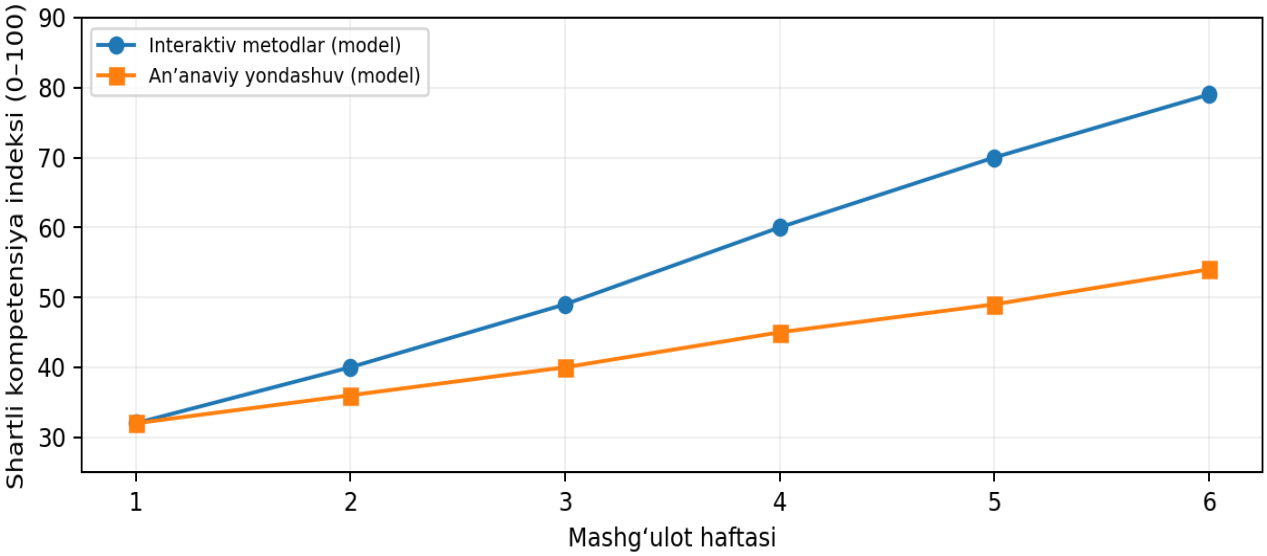
Metod	Ko‘nikma	Topshiriq namunasi	Baholash mezoni
INSERT	O‘qish	“Umwelt und Konsum” matnini belgilar bilan o‘qish	Dalilni ajratish
Debat	Gapirish	“Sollte man online lernen?”	Dalil va qarshi dalil
Concept map	Leksika/yozish	“Gesunde Lebensweise” xaritasi	Bog‘lanish va aniqlik
Think–Pair–Share	Tinglash/gapirish	Muammo bo‘yicha juftlikda xulosa	Faol muloqot

NATIJALAR

Nazariy sintez asosida nemis tili mashg‘ulotlari uchun kompetensiyaga yo‘naltirilgan o‘quv modeli ishlab chiqildi. Modelda o‘qituvchi mavzuga doir qarama-qarshi fikrlarni beradi, talabalar dalilni izlaydi, til birliklarini tanlaydi va fikrni ochiq mezonlar bo‘yicha qayta ko‘rib chiqadi. Bu model o‘quv natijasini faqat grammatik to‘g‘rilik bilan emas, fikrning sifati bilan ham bog‘laydi (8, 9).

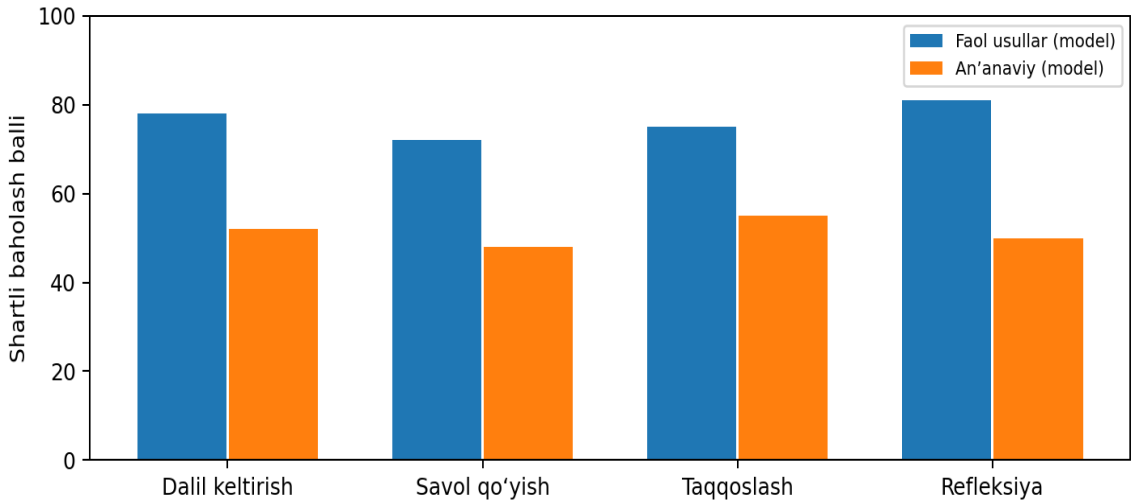
Masalan, B1 darajasidagi “Soziale Medien: Chance oder Risiko?” mavzusida talabalar ikki qisqa matndan asosiy da’volarni ajratadi, “einerseits … andererseits”, “weil”, “obwohl”, “deshalb” bog‘lovchilari yordamida dalil va qarshi dalil yozadi. Yakunda 100–120 so‘zli xulosa hamda ikki savoldan iborat refleksiya topshiriladi. Bunday vazifa til materialini real muloqot ehtiyoji bilan bog‘laydi.

Quyidagi chiziqli diagramma metodik modelning qanday o‘sish trayektoriyasini tasvirlashi mumkinligini ko‘rsatadi. Undagi ballar real o‘lchov emas; ular faqat baholash dizaynini tushuntirish uchun berilgan. Amaliy tadqiqotda boshlang‘ich va yakuniy test, nazorat guruhi va ishonchlilik tekshiruvi talab qilinadi.

1-rasm. Olti haftalik shartli o‘sish trayektoriyasi (illyustrativ model; empirik ma’lumot emas)

Ustunli diagrammada ham faol metodlar bilan an’anaviy yondashuv o‘rtasidagi ehtimoliy farqlar namoyish etilgan. Bu qiymatlar sabab-oqibat bog‘liqligini isbotlamaydi; ularning vazifasi kelajakdagi empirik tekshiruvda qaysi indikatorlar kuzatilishini ko‘rsatishdir (10, 11).

2-rasm. Tanqidiy fikrlash indikatorlari bo'yicha shartli baholar (illyustrativ model)

3-jadval. Namuna rubrika: tanqidiy fikrlash va til ko'nikmasini baholash

Mezon	0–1 ball	2–3 ball	4 ball
Dalillash	Dalil yo'q yoki mavzudan chet	Dalil bor, izohi qisman	Aniq dalil va izoh
Mantiq	Fikrlar uzilgan	Qisman izchil	Izchil xulosa
Til aniqligi	Tushunishga to'sqinlik qiladi	Mayda xatolar	Ravon va aniq
Muloqot	Qarshi fikrga javob yo'q	Qisman javob	Hurmatli va asosli javob

MUHOKAMA

Taklif etilgan metodik modelning asosiy jihati tanqidiy fikrlashni til o'rganish jarayoniga qo'shimcha faoliyat sifatida emas, balki nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qarashdan iborat. Talaba nemis tilidagi matnni o'qish jarayonida muallifning asosiy fikrini aniqlaydi, gapirishda o'z pozitsiyasini dalillar bilan asoslaydi, yozma topshiriqlarda esa muqobil fikrlarni hisobga oladi. Natijada kommunikativ va kognitiv maqsadlar o'zaro uyg'unlashadi (6, 9).

Mazkur yondashuvni qo'llashda e'tibor berilishi lozim bo'lgan jihatlardan biri talabalar til darajasi bilan fikrlash topshiriqlarining murakkabligi o'rtasidagi muvozanatdir. Til tayyorgarligi yetarli bo'lmagan talabaga murakkab munozara mavzusi, yangi leksika va grammatik strukturalarning bir vaqtda taqdim etilishi uning fikrini erkin ifodalashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli tayanch iboralar, namunaviy javoblar, kichik guruhlarda tayyorgarlik va topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish muhimdir. Munozara mavzularini tanlashda talabalarning madaniy va shaxsiy tajribasini ham hisobga olish zarur (7, 12).

Yana bir muhim masala baholashning xolisligini ta’minlash bilan bog‘liq. “Yaxshi fikr” yoki “faol ishtirok” kabi umumiy tushunchalar o‘rniga dalilning mavzuga mosligi, fikrlarning mantiqiy bog‘liqligi, qarshi pozitsiyaga munosabat va til vositalaridan to‘g‘ri foydalanish kabi aniq mezonlarni belgilash lozim. Baholash rubrikasini bir nechta mutaxassis ishtirokida sinovdan o‘tkazish va baholovchilar o‘rtasidagi muvofiqlikni tekshirish natijalarning ishonchliligini oshiradi (2, 10).

Kelgusida mazkur metodik modelning samaradorligini aniqlash uchun empirik tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiq. Bunda taqqoslanadigan guruhlarni shakllantirish, dastlabki va yakuniy testlardan foydalanish, CEFR darajalariga mos til topshiriqlarini ishlab chiqish hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini baholash rubrikalarini qo‘llash mumkin. Olingan miqdoriy natijalarni sifat tahlili, jumladan, talabalar bilan suhbatlar orqali to‘ldirish tadqiqot xulosalarining asoslanganligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, ushbu maqoladagi diagrammalar empirik tajriba natijalari sifatida talqin qilinmasligi lozim.

XULOSA

Nemis tilini o‘qitishda tanqidiy fikrlash texnologiyalaridan foydalanish talabalarning kommunikativ kompetensiyasi bilan bir qatorda, mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash va asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muhim didaktik imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot natijasida INSERT, muammoli savollar, konseptual xaritalar, debat, Think–Pair–Share va reflektiv yozuv kabi metodlarni yagona o‘quv jarayoniga integratsiyalash maqsadga muvofiqligi asoslandi. Ushbu metodlar o‘qish, tinglash, gapirish va yozish faoliyatlarini mazmunan boyitib, nemis tilidan amaliy muloqotda foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Taklif etilgan metodik modelning samarali qo‘llanilishi, avvalo, topshiriqlarning talabalarning til darajasiga moslashtirilishi, zarur leksik-grammatik tayanchlarning taqdim etilishi, aniq baholash mezonlarining ishlab chiqilishi va muntazam qayta aloqaning yo‘lga qo‘yilishiga bog‘liq.

Umuman olganda, nemis tili ta’limida tanqidiy fikrlash texnologiyalarini tizimli qo‘llash til o‘rganish jarayonini mazmunli, interaktiv va talaba faolligiga yo‘naltirilgan faoliyatga aylantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, taklif etilgan modelning amaliy samaradorligini to‘liq baholash uchun kelgusida nazoratli pedagogik tajribalar o‘tkazish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jayeva, N. N. (2003). Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU.

2. Tolipov, O‘. Q., Usmonboyeva, M. (2006). Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan.

3. Ishmuhamedov, R., Abduqodirov, A., & Pardayev, A. (2008). Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Iste’dod.

4. Yo‘ldoshev, J. G‘., & Usmonov, S. A. (2004). Pedagogik texnologiya asoslari. O‘qituvchi.
5. Sayidahmedov, N. (2003). Yangi pedagogik texnologiyalar. Moliya.
6. Jalolov, J. J. (2012). Chet til o‘qitish metodikasi. O‘qituvchi.
7. Hoshimov, O‘., & Yoqubov, I. (2003). Ingliz tili o‘qitish metodikasi. Sharq.
8. G‘ulomov, S. S., & boshqalar. (2000). Masofaviy ta’lim texnologiyasi. Universitet. [Bibliografik tafsilotlari tekshirilishi kerak].
9. Ennis, R. H. (1985). A logical basis for measuring critical thinking skills. Educational Leadership, 43(2), 44–48.
10. Facione, P. A. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. California Academic Press.
11. Paul, R., & Elder, L. (2006). The miniature guide to critical thinking: Concepts and tools. Foundation for Critical Thinking.
12. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives. Longman.